

MARGINALNOST KAO ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKA TEMA U GEOGRAFIJI - S OSVRTOM NA MEĐIMURJE

MARGINALITY AS TOPIC OF SCIENTIFIC RESEARCH IN GEOGRAPHY - WITH OVERVIEW OF MEĐIMURJE

Zlatko HORVAT

Državna geodetska uprava
Područni ured za katastar Čakovec
Odjel za katastar nekretnina Prelog
40323 Prelog
zlatko.horvat@dgu.hr

Primljeno/Received: 15. 11. 2017.

Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.

Pregledni rad/Review

UDK/UDC: [910.1+911.9] (497.524Međimurje)

910:004.65

Aleksandar TOSKIĆ

Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek
Marulićev trg 19/II
10 000 Zagreb
atoskic@geog.pmf.hr

SAŽETAK

Marginalnost je izuzetno kompleksna, ali i dinamična kategorija te se znanstvenici koji se bave istraživanjem tog fenomena slažu da nema jednostavne i univerzalne definicije što je, ili što bi trebalo biti marginalnost. Kakav značaj se daje istraživanju ovog pojma govori i činjenica da je Međunarodna geografska unija formirala posebnu komisiju koja se bavi geografskom marginalnošću. Na početku ovog rada ukratko ćemo opisati i dati svoje viđenje fenomena marginalnost kao i pojmove vezane uz marginalnost. U drugom dijelu rada ćemo analitički razmotriti, bazirano na dostupnoj literaturi, nekoliko osnovnih koncepta marginalnosti, a posebna pažnja bit će usmjerena na geografski aspekt marginalnosti. Nakon toga napraviti ćemo prikaz i analizu dosadašnjih istraživanja o tome koji su to indikatori pomoću koji možemo određivati i mjeriti geografsku marginalnost. Na kraju rada će se istražiti i analizirati kako se geografsko informacijske (GIS) metode za prostorne analize mogu koristiti prilikom identifikacije, kartiranja i analize geografske marginalnosti određenog područja, ovdje na primjeru Međimurja.

Ključne riječi: Geografska marginalnost, identifikatori, GIS

Key words: Geographic marginality, identifiers, GIS

UVOD

Prema hrvatskoj *online* enciklopediji (Url 1) pojam marginalnost dolazi prema srednjovj. lat. riječi *marginalis*: rubni, od lat. *margo*, genitiv *marginis*: rub, kraj, a označuje rubni položaj neke osobe; stanje u kojem ona nije potpuni pripadnik društva ili skupine u kojoj postoji. Prema Websterovu rječniku (Url 2) pojam marginalnost ima slijedeća značenja: odnosi se na marginu; nalazi se na granici ili rubu; pozicionirano je na vanjskim granicama; nalazi se na marginama stranice; označava spoj dviju ili više različitih grupa različitih kulturnih vrijednosti ili osobina koje nisu u potpunosti prihvaćene. U sociologiji se pojam marginalnost koristi za označavanje osoba koje ostaju na rubu društva i imaju poteškoća s

određivanjem vlastite normativne i vrijednosne pripadnosti te predstavlja jednu od anomalija prisutnu u svim društvima. U sociološka istraživanja koncept marginalnosti je uvela tzv. Čikaška škola urbane sociologije početkom 20. stoljeća (Park, 1928).

Intenzivnije znanstveno proučavanje geografske marginalnosti započinje pred dvadesetak godina kada, prepoznajući problem, Svjetska geografska unija (*International Geographical Union, IGU*) formira zasebnu Komisiju »C12.29 Marginalizacija, globalizacija i regionalni i lokalni odgovori«, koja se bavi istraživanjima problema geografske marginalnosti (URL 3). Općenito, marginalnost možemo definirati kao kompleksno stanje koje sadrži određene nedostatke koje pojedinci, pojedina područja ili čitave zajednice doživljavaju zbog svoje ranjivosti i nejednakih uvjeta, a koje prouzrokuju, između ostalih, ekološki, etnički, socijalni, demografski, ekonomski, kulturološki, politički i geometrijski faktori (Mehretu i dr., 2000; Leimgruber; 2004; Pelc, 2006).

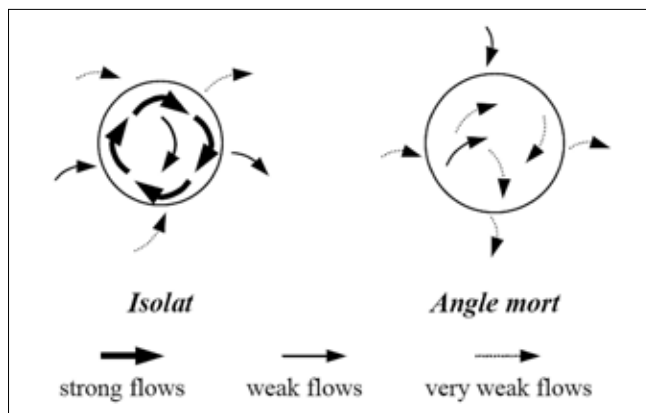
Geografski stručnjaci i znanstvenici slažu se u tome da nema jednostavne i univerzalne definicije što je, ili što bi trebala biti geografska marginalnost, te koji su indikatori pomoću kojih bi se geografska marginalnost prikazivala i gradirala. U zadnje se vrijeme, zahvaljujući pojavi novih tehnologija, povećanoj dostupnosti kvalitetnijih podataka i GIS programa otvorenog koda (Horvat, 2013a), kao i demografskih istraživanja marginalnih područja na lokalnoj razini (Nejašmić, 2005; Popović i Radeljak, 2011; Nejašmić i Toskić, 2013; Feletar, 2013; Feletar, 2014; Nejašmić i Toskić 2016) te istraživanja promjena korištenja zemljišta i određivanje degradacije pejzaža koja je karakteristika marginalnih područja (Horvat, 2013b; Cvitanović i Fuerst-Bjeliš, 2018), otvaraju se nove dimenzije istraživanja i razumijevanja marginalnosti.

KONCEPTI I DEFINICIJE MARGINALNOSTI

Prema Kuitenbrouweru (1973) koncept marginalizacije ima svoj nastanak u procesima transformacije koji su karakterizirali države Latinske Amerike, a koji su označavali stanje migranata koji su napustili ruralna područja i nastanili se u slamovima i favelama gradskih rubova. Autor je razmatrao dva koncepta marginalnosti. Prvi koncept govori da marginalnost nije samo ekološki ili geografski fenomen, već su se marginalne osobe naselili posvuda, i po rubovima gradova ali i u gradskim jezgrama (Kuitenbrouwer, 1973). Dakle, koncept marginalnosti se počeo koristiti za označavanje općeg stanja relativne deprivacije migranata koji su smješteni u neadekvatnim uvjetim, loše prehrane, lošeg obrazovanja i lošeg zdravstvene pomoći jer nisu imali zaposlenje, pa samim time ni prihode, te im je ograničen pristup javnim uslugama. Drugi, popuno oprečni koncept, pretpostavljao je da je novo stvoreno granično stanovništvo zapravo potpuno integrirano u društvo te da njihovo marginalno stanje nije rezultat vlastitog ponašanja ili vlastitih karakteristika već predstavlja svojevrsni rezultat odnosa s drugim interesnim skupinama u društvu (Kuitenbrouwer, 1973). U prvom konceptu društvo je zamišljeno kao spoj pojedinaca sa svojim vlastitim karakteristikama dok je u drugom konceptu ljudska priroda zamišljena kao izraz cjelokupnih odnosa.

Leimgruber (1994) ističe četiri temeljna oblika marginalnosti: socijalna, ekonomska, ekološka i geometrijska. Autor pritom upozorava da se najviše radova o marginalnosti odnosi na socijalne i ekonomske faktore, da je potrebno posebnu pažnju usredotočiti na geometrijske i ekološke faktore te ističe da fenomen geografske marginalnosti nije jednostavno i nedvosmisleno definirati. Isti autor u okviru analize Friedmannovog koncepta centar-periferija (Friedmann, 1966; Friedmann, 1973), a pri definiranju pojma geografska marginalnost vezujući se na francuskog geografa Alaina Reynauda naglašava pojmove »*Isolat*« – izolirana regija i »*Angle mort*« – mrtvi kut (Reynaud, 1981) na koje je potrebno pri znanstvenim istraživanjima posvetiti posebnu pažnju (sl 1.).

Međutim, kod razmatranja ovog koncepta u smislu geografske marginalizacije potrebno je biti oprezan s obzirom da pojedina područja koja se nalaze na periferiji ne moraju nepobitno biti marginalna već mogu biti razvijenija od onih područja u centru. Potrebno je uzeti u obzir da se marginalnost neprestano mijenja u vidu rasta ili smanjenja te da je stoga vrlo teško postaviti jedinstvene indikatore za mjerenje marginalnosti, posebno stoga što marginalnost može proizvesti različite posljedice u prostoru (npr. ekonomski napredak ili nazadak), a što otežava izbor odgovarajućih pokazatelja (Leimgruber, 2004; Pelc, 2006).

Slika 1: Izolirana regija i mrtvi kut, Izvor: Preuzeto iz Leimgruber, (2007), bazirano na Reynaud, (1981).

Geografsku marginalnost je usprkos određivanju adekvatnih indikatora teško predvidjeti već se ona može samo identificirati i analizirati, s obzirom da je pojedine faktore koji uvelike utječu na nastajanje geografske marginalnosti kao što su: ekološke katastrofe, tsunamiji, ratovi, izbjegličke krize, prirodne katastrofe teško predvidjeti unaprijed. Isto tako, definicija marginalnosti u velikoj mjeri ovisi o perspektivi s koje se marginalnost promatra i proučava. Ono što je marginalno s ekonomske točke gledišta ne mora nužno biti marginalno sa socijalne točke gledišta (Leimgruber, 2004; Pelc, 2006).

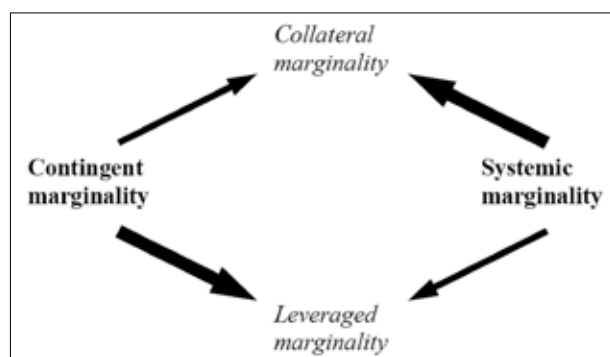
Također, Pelc (2006) smatra da je geografska marginalnost važna tema u geografskim istraživanjima, ali da se malo znanstvenika bavi tom temom. Zbog konceptualne jasnoće Pelc smatra da geografsku marginalizaciju i fenomen marginalnosti općenito treba ograničiti na geografska područja koja su *de facto* odvojena od svojeg centra i ovise samo o sebi. No, kod ovog razmatranja marginalnosti, postavlja se pitanje što s marginalnim područjima unutar gradskih regija koja ispoljavaju određenu mjeru geografske marginalnosti, ali itekako funkcionalno ovise o gradu i prostornom razvoju gradske regije.

KOMPLEKSNOST MARGINALIZACIJE

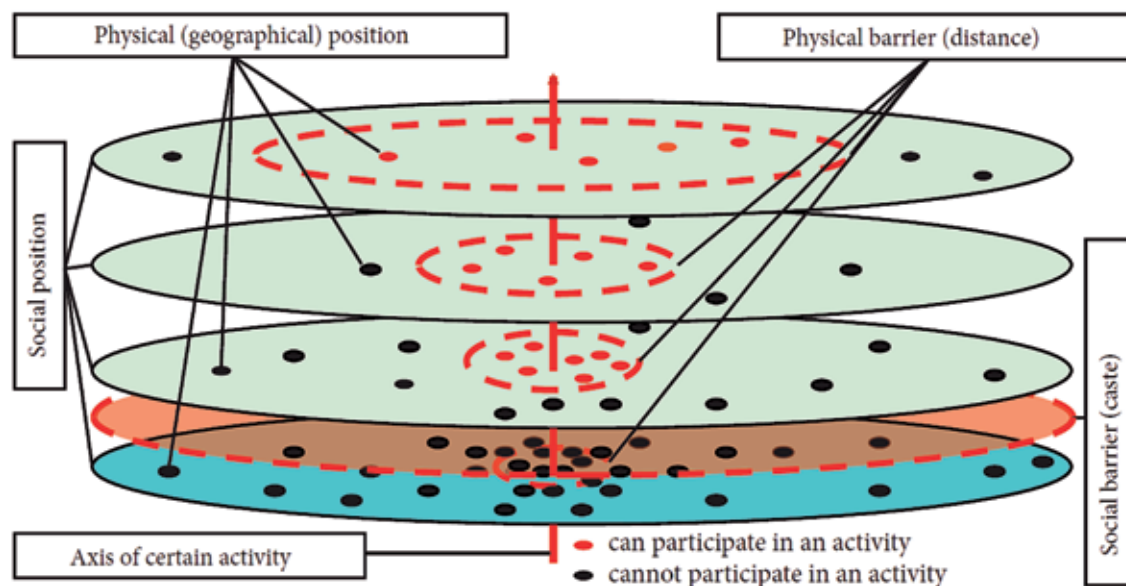
Izrazita kompleksnost marginalnosti (razinska i sistemska) u dosadašnjim istraživanjima nije dovoljno uzeta u obzir. Iz takvih obilježja marginalnosti izvire i dva temeljna problema u istraživanju: 1. kako mjeriti marginalnost zbog njezine »parcijalnosti« – nejasne granice što je marginalno, a što nije (*fuzzy logic*) i 2. njezine multidimenzionalnosti (multiperspektivnosti) – u jednom sistemu marginalan u drugom ne. Upravo zato, u istraživanjima marginalnosti Dery i dr. (2012) ističu tri temeljna problema koji se postavljaju u istraživanjima marginalnosti: problem mjerila (razine promatranja) i perspektive u proučavanju marginalnosti te posebice promjena u odnosima moći, koje su ključne u procesu marginalizacije. Dakle, izrazita kompleksnost marginalnosti i marginalizacije i spomenuti problemi u pristupu tom procesu imaju za posljedicu metodološki vrlo široko postavljeni okvir koji otežava definiranje indikatora marginalnosti i njihove konzistentne primjene u aplikativnim istraživanjima.

Gašparović i Jakovčić (2014) u istraživanju o prometnoj marginalnosti smatraju da se osobe koje nemaju mogućnosti upravljanja automobilom smatraju prometno marginaliziranim osobama. Autori analiziraju utjecaj prometne marginalnosti srednjoškolaca Grada Zagreba na svakodnevni život korištenjem subjektivnih pokazatelja s osnovnim težištem na određivanju razlika u prometnoj marginalizaciji na temelju spola srednjoškolaca.

Mehretu i dr. (2000) predlažu definiciju »a taxonomy of marginality« istaknuvši četiri tipa marginalnosti - dva primarna i dva izvedena oblika. Primarni oblici marginalnosti su prema autorima slučajna i sistemska, a izvedeni oblici su kolateralna i marginalnost kao sredstvo moći (sl 2.). Autori definiraju marginalnost kao »Kompleksno stanje nedostataka koje pojedinci ili zajednice doživljavaju zbog ranjivosti koja

Slika 2: Tipovi socio-ekonomske marginalnosti, Izvor: Preuzeto iz Leimgruber (2007), bazirano na (Mehretu i dr., 2000; Sommers i Mehretu, 1998; Sommers i dr., 1999).

Slika 3. Sposobnost za sudjelovanje u aktivnostima s obzirom na fizičke i društvene barijere - nesudjelovanje u mnogim aktivnostima može prouzročiti osjećaj marginalnosti, Izvor: Pelc 2010, Pelc, 2012.

može proizaći zbog nejednakih ili nepravednih prirodnih, etničkih, kulturnih, socijalnih, političkih i ekonomskih faktora».

Pelc (2010) iznosi mišljenje da fenomen geografska marginalnost nije nešto što mi, kao promatrači izvana, možemo procjenjivati i mjeriti, već je marginalnost ono što je prisutno kod stanovništva određenog područja. Kada ljudi osjećaju da ne mogu sudjelovati u određenim aktivnostima s obzirom na njihovu geografski položaj to može dovesti do osjećaja marginalnosti. Na osnovu toga autor uvodi pojam »*The sensation of marginality*«, koji može biti percepcija malog broja ljudi ili percepcija populacije čitavog područja (sl 3.). Stoga je, smatra autor, potrebno dobro poznavati koje su to bitne karakteristike »*osjećaja marginalnosti*« u geografskom smislu.

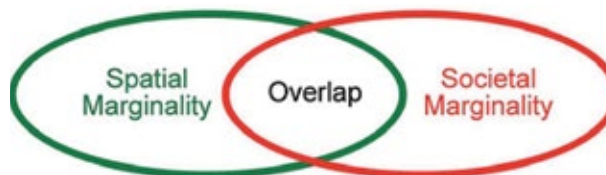
Nadalje, Gatzweiler i dr. (2011) definiraju marginalnost kao »*Nehotično stanje i pozicija pojedinca ili grupe koji se nalaze na marginama socijalnih, političkih, ekonomskih, ekoloških i biofizičkih sustava koji im sprječavaju pristup resursima, uslugama, servisima, sprječavaju im slobodu izbora i razvoj te na kraju uzrokuju ekstremno siromaštvo.*« Pritom autori, prilikom konceptualizacije marginalnosti, definiraju uzroke koji značajnije utječu na životne uvjete te smatraju da je marginalnost definirana s dva glavna konceptualna okvira – socijalnim i prostornim. Socijalni okvir je fokusiran na ljudske dimenzije kao što su demografija, kultura, religija, socijalna struktura, ekonomija te politički pristupa resursima pojedincima i grupama. Naglasak se stavlja na razumijevanje ranjivosti, isključivosti, nejednakosti i diskriminaciji pojedinaca i grupa. Prostorna dimenzija marginalnosti temelji se na konceptu centar-periferija (Friedman 1966), prvenstveno na fizičkoj udaljenosti marginalnog područja od središnjeg razvoja i centra uslužnih servisa (Larsen 2002; Brodwin 2003; Müller-Böker i dr. 2004; Leimgruber, 2004; Pelc, 2006), međutim, u ovim slučajevima svakako je potrebno u obzir uzeti i relativnu udaljenost.

Gurung i Kollmair (2005) uočavaju da se socijalna i prostorna marginalnost događaju svugdje u Svijetu, od visoko razvijenih do manje razvijenih područja, pa se stoga neminovno događaju preklapanja između tih dimenzija marginalnosti (sl. 4.).

U svom radu Zsilincsar (2014) prikazujući administrativnu reformu spajanja pojedinih austrijskih općina kao način rješavanja financijske krize, inteziviranje partnerstva među općinama te suradnje kod osnovnog prostornog planiranja zaključuje da marginalnost pojedinih općina nije isključiva pojava samo u slabije razvijenim regijama već ona zahvaća i vrlo razvijene zemlje kao što je Austrija.

Polazeći od geografske perspektive, a na temelju terenskih istraživanja i jednostavne metode proučavanja različitih studija slučaja regionalnih konteksta, Dery i dr. (2012) naglašavaju važnost razine i perspektive u proučavanju marginalnosti, kao i procese koji uzrokuju promjene u odnosima moći te predlažu višerazinski sustavni pristup konceptu marginalnosti. Proučavajući marginalnost Švicarske Jure, Leimgruber (2013) zaključuje da je marginalnost stanje uma definirano rasponom i odabirom faktora te važnošću koja se pridaje svakom faktoru. Autor posebno ističe za istraženo područje Švicarske Jure faktore prometne nedostupnosti i nepostojanje saveznih agencija (državnih tvrtki).

Novi pristup razumijevanja uzroka ekstremnog siromaštva, pri čemu autori stavljaju svoj fokus upravo na činjenicu da je marginalnost uzrok siromaštvu i oskudici, daje se u knjizi »*Marginality. Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology*« (von Braun i Gatzweiler, 2014). Kroz prizmu marginalnosti autori pokušavaju razumjeti i istražiti povezanost siromaštva, socijalne isključivosti i ekološke ranjivosti. Istraživanja navedena u knjizi temelje se na originalnim empirijskim analizama na lokalnim i nacionalnim razinama. Jedna od najvažnijih poruka istraživanja je da ekonomski i ekološki pristup i institucionalne inovacije moraju biti integrirani kako bi se prevladala marginalnost.

Slika 4. Preklapanje marginalnosti, Izvor: Gurung i Kollmair, 2005.

INDIKATORI MARGINALNOSTI

Istraživanje i identifikacija indikatora koji definiraju marginalnost nekog područja na globalnoj, regionalnoj ili lokalnoj razini je jedan od najvažnijih koraka kod kojeg je potrebno biti vrlo oprezan jer on usmjerava samo istraživanje i dobiveni rezultati uvelike ovise o njima (Gurung i Kollmair, 2005; Málíková, 2013; Šiljeg i dr., 2015).

Gurung i Kollmair, (2005) na temelju svojeg istraživanja zaključuju da indikatori predstavljeni u radu samostalno nisu dovoljni za identifikaciju marginalnosti, međutim kao skup indikatora mogli bi ilustrirati ukupnu sliku marginalnosti (tab 1.). Međutim, ovdje treba upozoriti da mnogi od ovih indikatora nisu adekvatni za analizu na lokalnoj razini te stoga mogu dovesti do pogrešnih rezultata u definiranju marginalni područja.

Marginalnost ovisi o perspektivi pa je stoga prilikom određivanja indikatora za istraživanje i gradiranje marginalnosti potrebno obratiti pažnju na činjenicu da nešto što je marginalno s ekonomskog pogleda ne mora nužno biti marginalno i sa socijalnog ili ekološkog pogleda (Leimgruber, 2004; Pelc, 2006). Prilikom istraživanja znanstvenici se koriste različitim metodološkim pristupima koristeći razli-

Tablica 1. Indikatori marginalnosti

Socijala	Iskorištavanje djece kao radne snage, spolna nejednakost, socijalna isključivost, kršenje ljudskih prava.
Infrastruktura	Pristup čistoj pitkoj vodi, dostupnost javnog prijevoza, banaka i komunikacijskih objekata, opskrba energijom
Zdravstvo	Životni vijek, smrtnost dojenčadi, pothranjenost i gojaznost.
Obrazovanje	Postotak pismenosti, omjer upisanih
Politika	Sudjelovanje na izborima, indeks korupcije, sigurnosni status (nasilje, kriminal)
Ekonomija	BDP po glavi stanovnika, stopa nezaposlenosti
Ekologija	Zagađenje okoliša, stanje prirodnih resursa
Indeks razvoja	Indeks ljudskog razvoja (HDI), indeks razvoja u odnosu na spol (GDI), indeks ljudskog siromaštva (HPI)

Izvor: Gurung i Kollmair, 2005.

Tablica 2. Indikatori za određivanje marginalnosti i siromaštva

Ekonomija (Varijable koje definiraju ekonomske ili životne aktivnosti)	Proizvodnja, potrošnja, različite vrste prihoda, nejednakost prihoda, imovina, vlasništvo zemljišta ili druge imovine, socijalni i mrežni kapital, pristup sustavima socijalnih transfera, cijene, ponuda i potražnja rada, tokovi resursa, ulaganja, trgovina.
Demografija (Varijable koje definiraju aktere/dionike)	Veličina i gustoća populacije, stopa rođenja i smrtnosti, migracija, etnička pripadnost.
Dizajn kulturnog pejzaža, korištenje zemljišta i lokacija (Prostorne varijable)	Urbano-ruralni prostor, način korištenja zemljišta (poljoprivreda, šumarstvo), postotak zemljišta koji se koristi za rekreaciju, promet, ceste, naselja, zaštićena područja, vodozaštitna područja, udaljenost od urbanih centara.
Karakteristike i kvaliteta života (Odvajajući objektivne i subjektivne varijable)	Zdravstvo, sigurnost, ljudska prava, obrazovanje, socijalna povezanost, isključivost, socijalna segregacija ili integracija, stopa kriminaliteta, etničke napetosti, građanski rat, očekivanja, postotak sreće, uzajamne podrške, otuđenja, ravnopravnost spolova.
Ekosustavi, prirodni i klimatski resursi	Padaline, plodnost tla, erozija tla, biološka raznolikost, očuvanost ekosustava, roba i usluga.
Infrastruktura (Varijable koje definiraju strukture potrebne za razmjenu energije, materijala i informacija)	Komunikacijska infrastruktura, transportna (cestovni, željeznički promet), tržnice, bolnice, škole, sveučilišta, vodovodna mreža, kanalizacija.
Javne ovlasti i institucije (Varijable koje definiraju kako je sustav reguliran u smislu unutrašnjeg reda)	Propisi, zakoni, ugovori, mehanizmi za rješavanje sukoba, formalne i neformalne institucije.

Izvor: Gatzweiler i dr. 2011

čite indikatore. Dosadašnja istraživanja marginalnosti većinom su se bavila indikatorima na globalnoj razini (Gatzweiler i dr. 2011) pomoću kojih je pokušano određivanje i identificiranje siromaštva i ranjivost nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju (tab. 2).

U skladu s već spomenutom Leimgruberovom podjelom na četiri tipa marginalnosti Málíková (2013) analizira indikatore koje su slovački i češki znanstvenici koristili prilikom njihovih istraživanja u 13 znanstvenih radova u smislu teorijskih i metodoloških aspekata identificiranja perifernih, marginalnih područja (tab 3.).

Rezultat istraživanja potvrđuje Leimgruberovu tezu da se fokus znanstvenog istraživanja fenomena marginalnosti uglavnom stavlja na socijalne i ekonomske indikatore koji dominiraju, te da je potrebno pažnju u budućim istraživanjima usmjeriti i na ekološke i geometrijske indikatore marginalnosti.

Šiljeg i dr. (2015) u svom istraživanju prikazuju rezultate kvantitativne analize procesa marginalizacije na lokalnoj razini na primjeru poluotoka Pelješac s pomoću četiri definirana indikatora koji čine

Tablica 3. Indikatori marginalnosti korišteni u slovačkim i češkim istraživanjima

	Indicators (abs. number)		
	Total	Czech studies	Slovak studies
Indicators (sum)	66 (52*)	32	34
Out of the total: social	33	18	15
economic	26	12	14
environmental	3	1	2
geometric	4	1	3
Frequency of use (2 and more)	22**	14	14
Average number of indicators in one study	8.46	8.83	8.14
Identical indicators		14	

* 14 identical indicators in Czech and Slovak studies

** 6 identical indicators in Czech and Slovak studies

Izvor: Málíková, 2013.

osnovu za GIS analize: demografski, socio-ekonomski, obrazovni i pokazatelji fizičke marginalnosti. Autori zaključuju da kvantitativna analiza procesa marginalizacije nudi velike mogućnosti za prostorne analize, a posebno u kombinaciji s kvalitativnim pristupom.

Na osnovu gore navedenih činjenica u budućim istraživanjima svakako treba više pozornosti pridati pokazateljima marginalnosti i metodama njihove obrade posebice primjenom GIS tehnologije i faktorske analize. Naime, na taj način trebalo bi potaknuti primjenu većeg broja različitih pokazatelja s ciljem odabira onih koji su najpogodniji za definiranje marginalnosti, ali ne s namjerom da se oni strogo definiraju, već da se potakne primjena različitih pokazatelja najpogodnijih za određenu razinu ili perspektivu promatranja s obzirom na višedimenzionalnost marginalizacije.

MARGINALNOST I GIS

Proučavajući relevantnu znanstvenu literaturu možemo istaknuti nekoliko pristupa primjene GIS-a u definiranju marginalnih područja. Tako se na primjer meksički indeks marginalnosti sastoji od devet varijabli koje predstavljaju četiri dimenzije marginalnosti: postotak obrazovanja, oblik stanovanja, dohodak po glavi stanovnika te veličina gradova ili naselja. Nakon klasifikacije indeks je dodatno uparen s ostalim prostornim kriterijima kao što su geografska lokacija, udaljenost između naselja, dostupnost zdravstvene zaštite i dostupnost srednjoškolskog obrazovanja i ostale infrastrukture (CONAPO-PROGRESA, 1998; Díaz, 2014).

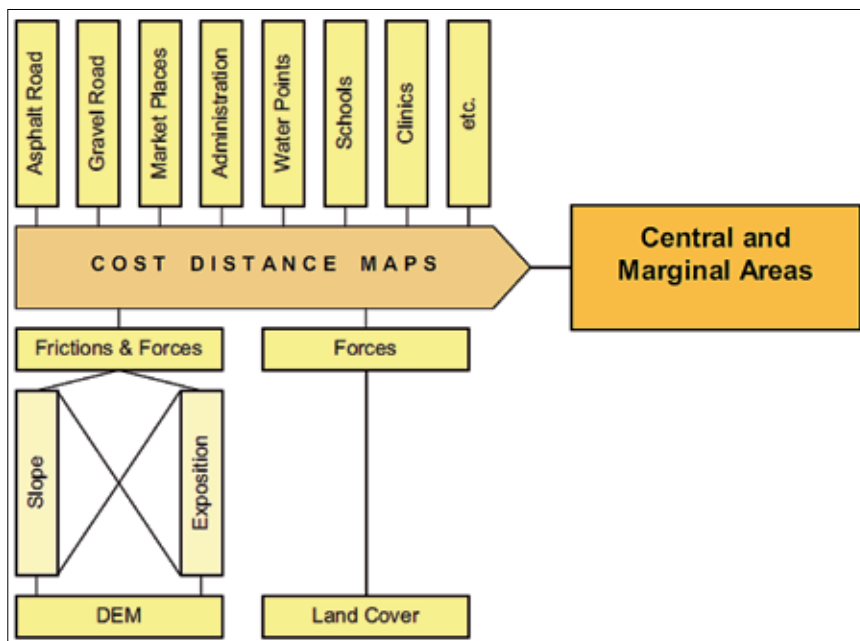
Husmann (2016) zaključuje da je marginalnost uzrok siromaštva, a odnosi se na položaj pojedinaca ili skupina na marginama društvenih, političkih, ekonomskih, ekoloških i biofizičkih sustava. Koristeći GIS programe autorica izrađuje kartu marginalnosti Etiopije preklapanjem sedam različitih indikatora: ukupni rashodi na razini kućanstva; učestalost zaostajanja u rastu među djecom ispod pet godina; potrebno vrijeme putovanja do glavnih gradova; postotak kućanstava koja imaju zdravstveni problem u posljednja dva mjeseca, a ne posjećuju zdravstvene ustanove ili tradicionalne iscjelitelje; zemljišta s ograničenjima u tlu; postotak kućanstava koja dobivaju pitku vodu iz nezaštićenih bunara i postotak žena koje se slažu da je batinjanje žena u redu ako ona zanemaruje djecu. I u ovom primjeru vidljivo je koliko je važno odabrati adekvatne indikatore uvažavajući specifičnosti područja za koje se vrši istraživanje kako bi rezultati istraživanja bili što precizniji i uvjerljiviji.

Na osnovu popisa stanovništva iz 2011. godine, u Rumunjskoj je izrađen atlas urbanih marginalnih područja koji zapravo predstavlja tipologiju urbanih ugroženih zajednica i detaljne karte marginalnih urbanih područja diljem Rumunjske, a na temelju kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja. Izrađeni atlas je pokazao da su urbana, marginalizirana područja u Rumunjskoj raspršena u gotovo svim malim, srednjim i velikim gradovima, te da postoje u svim rumunjskim regijama (URL 4).

Graw i Husmann (2013) su primjenjujući inovativne GIS tehnike kartiranja ilustrirali prostorne dimenzije marginalnosti na kontinentalnoj i regionalnoj razini. Opsežan skup varijabli koje pokrivaju ekološke, društvene i gospodarske dimenzije opisan je korištenjem postojećih skupova podataka kako bi se identificirali »rubovi marginalnosti« koji su tada bili prekriveni podacima o raspodjeli siromaštva.

Koncept za kartiranje centralnih i marginalnih područja pomoću GIS-a koji su razvili Reusing i Becker (2003), kombinira upotrebu topografskih podataka (digitalni model reljefa), podatke o načinu korištenja i načinu upotrebe zemljišta te infrastrukturne podatke za kreiranje *cost-distance* karata. Ova metoda je posebno prikladna za nerazvijene države u kojima često nedostaju prostorni podaci (sl. 5.).

Na osnovu podataka popisa stanovništva iz 2001. i 2006. godine izrađen je indeks marginalizacije kanadske pokrajine Ontario (*The Ontario Marginalization Index – ON-Marg*). Indeks marginalizacije se fokusira na četiri dimenzije koje pridonose marginalizaciji: stambene nestabilnosti, materijalne depri-vacije, zavisnosti i etničke koncentracije (URL 5). Na osnovu ovako određenog indeksa marginalnosti podaci su dostupni različitim geografskim jedinicama kanadske pokrajine Ontario pomoću kojih se može ispitati razina marginalizacije određenog područja. Napravljen je, empirijski izveden i teorijski potkovan alat, dizajniran upravo za odražavanje šire konceptualizacije kanadske marginalizacije (Matheson i dr., 2012).

Slika 5. Karta troškovne udaljenosti za identificiranje marginalnosti. Izvor: Reusing i Becker, 2003.

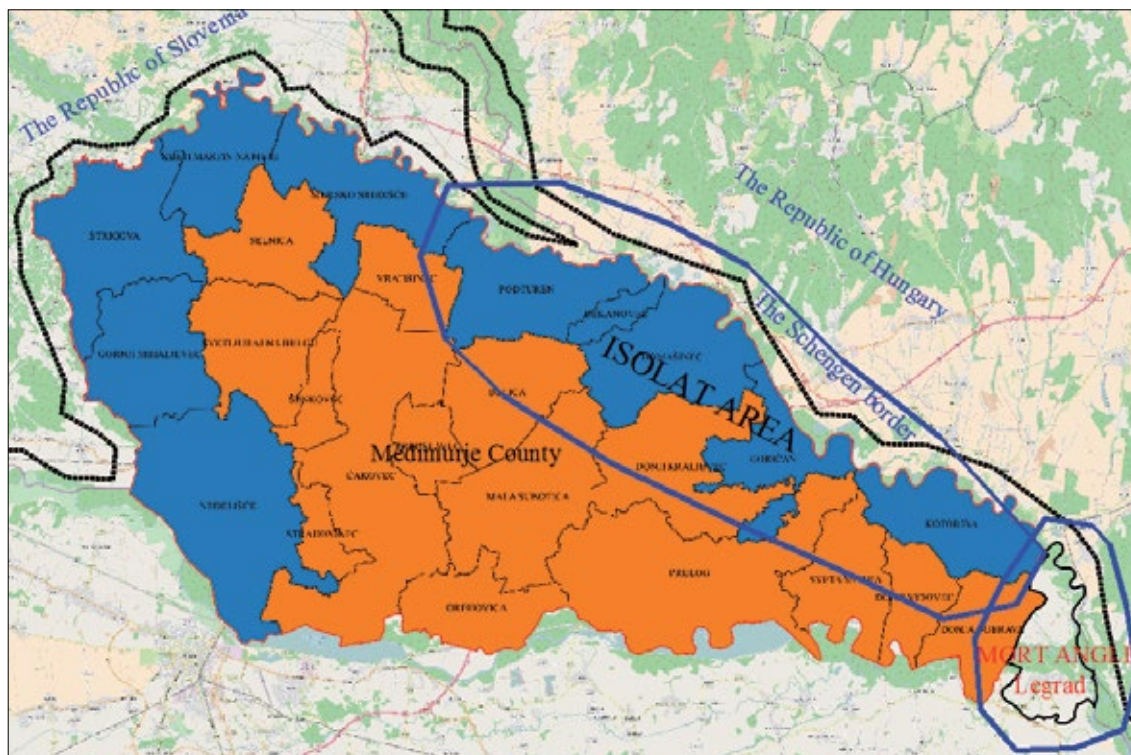
TRAGVI MARGINALNOSTI U MEĐIMURJU

Promjene u određenom području ili krajoliku određene su najprije prirodno-geografskim, društveno-geografskim i posebice povijesnim utjecajima. Upravo je područje Međimurja prostor s izrazitim povijesno-geografskim promjenama koje se ispoljavaju u različitim sferama (krajolik, stanovništvo, gospodarstvo, politika). Malo je područja u Hrvatskoj koja su kroz povijest svjedočila o tolikim promjenama granica, sporovima veleposjednika, vladara i kraljeva raznih država upravo zbog svog geografski rubnog položaja u sastavu različitih država i kraljevstava u čijim se okvirima oblikovala dominantna perifernost prostora. Historijsko-geografskoj regiji Međimurja današnji ekvivalent je upravno-teritorijalna jedinica Međimurske županije, no nužno je spomenuti kako je u vrijeme provođenja prvog službenog popisa stanovništva u Hrvatskoj 1857. godine Međimurje imalo veći prostorni obuhvat. Naime, 1710. godine rijeka Drava je probila novo korito sjeverno od Legrada, starog trgovišta, te ga odrezala od ostatka Međimurja (Feletar, 1971). Prema Reynadu (1981) upravo je Legrad klasičan primjer marginalnosti u vidu mrtvog kuta. Geografski i ekonomski odcijepljeno naselje od Međimurja, prestanak političke važnosti trgovišta s obzirom da je nestala opasnost od osvajanja osmanlija, zatvorena »čvrsta« granica prema Mađarskoj, dramatičan pad populacije stanovništva (Legrad je početkom 18. stoljeća imao više od 3000 stanovnika dok prema posljednje popisu Legrad ima samo 876 stanovnika), nestanak tradicionalnih obrta (splavarenje, prerada drvene mase, košaraštvo, mlinarstvo, zlatarstvo), prouzročili su demografski i ekonomski slom Legrada i pretvorili su naselje u mrtvi kut.

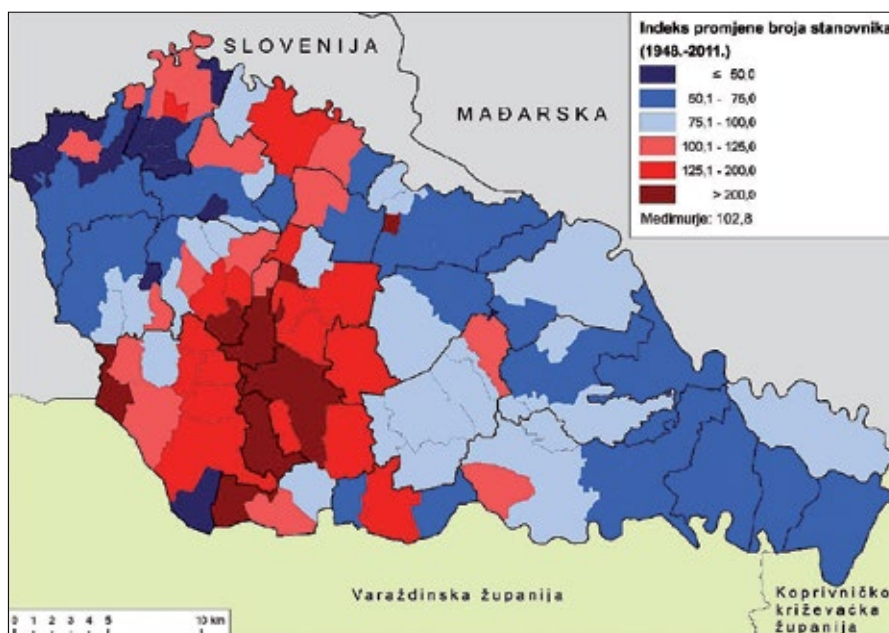
Danas je Međimurska županija podijeljena na 25 teritorijalnih jedinica: 3 grada i 22 općine. Budući da je pogranična županija s Republikom Slovenijom i Republikom Mađarskom, značajni dio prostora čini pogranični pojas. Gradovi zauzimaju 25% ukupnog teritorija i u njima živi 36% stanovništva s prosječnom gustoćom naseljenosti 234,72 st./km² dok u općinama na 75% površine živi 64% stanovništva prosječne gustoće naseljenosti 131,10 st./km². Međimurje danas, baš kao i kroz čitavu svoju povijest, ima jasan »granični karakter«.

Jasno se uočava razlika u pograničnom i ostalom dijelu prostora Međimurja. U pograničnom prostoru koji zauzima 43% površine županije živi 34% stanovništva s prosječnom gustoćom od 124,08 st./km² dok u preostalom prostoru na 57% površine živi 66% stanovništva prosječne gustoće 179,76 st./km².

Promatranjem razvoja polarizacije naselja Međimurja uviđa se kako su se najintenzivnije promjene dogodile nakon 1971. godine. Najjači porast urbanizacije u Međimurju, vođen snažnom industrijalizacijom, dogodio se kao i u većini Hrvatske tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina. U tome su razdoblju Čakovec i njegova okolica (Nedelišće, Šenkovec, Pribislavec) bilježili najveći porast stanovniš-

Slika 6. Položaj graničnih općina Međimurja s prikazom izoliranog područja i mrtvog kuta.

Slika 7. Indeks promjene broja stanovnika po naseljima Međimurja od 1948 do 2011. Izvori: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.

tva. Demografska se masa koncentrirala u području koje danas čini okosnicu županije. S druge pak strane, čitav niz velikih sela istočnog dijela donjeg Međimurja i pograničnih naselja prema Mađarskoj i Sloveniji istovremeno je stagnirao i postao marginalan. Zbog desetljeća intenzivnog iseljavanja stanovništva, stanovništvo Međimurja u više od 60 godina jedva je ukupno poraslo za manje od 3% (sl. 7.). U istom su se razdoblju dogodile drastične promjene u prostornoj slici naseljenosti – u prostoru koji je od nekad karakterizirala podjednako gusta naseljenost gotovo svih dijelova, stvorena je velika jezgra demografske mase oko Čakovca.

Perifernost, postojanje čvrsto definiranih granica i fizičke značajke uz granice, prvenstveno dviju rijeka Mure i Drave koje su kroz povijest uzrokovale nestajanje pojedinih naselja i promjenama svojih tokova uzrokovale su gubitak značaja pojedinih naselja i time doprinjele geografskoj marginalnosti perifernih područja Međimurja. I u prijašnjim istraživanjima (Šterc, 1983; Šlezak, 2011), uglavnom na osnovu demografskih podataka, jasno se detektirala prostorna polarizacija demografskih procesa Međimurja na način da rubna, pogranična područja Međimurja, za razliku od Grada Čakovca, bilježe znatno nepovoljnije demografske procese. Opačić i Crljenko (2004) u svom istraživanju zaključuju da usprkos »omekšavanju« hrvatsko-mađarske granice nije došlo do uspostavljanja značajnije transgranične suradnje niti formiranja transgranične regije već je došlo do stagnacije i smanjenja intenziteta prometa preko cestovnih graničnih prijelaza i do smanjenja ukupnog broja stanovnika pograničnog područja što ukazuje na pojavu marginalnosti graničnog područja.

Zbog višedimenzionalnosti marginalnosti potrebno je u istraživanjima marginalnosti, osim demografskih, analizirati i indikatore kao što su prometna dostupnost i razvijenost sustava javnog prijevoza, degradacija zemljišta kroz prizmu međudjelovanja okoline i stanovništva, dostupnost centralnih funkcija, povijesno političkih promjena, ekoloških indikatora, te na taj način pomoću GIS metoda za prostorne i faktorske analize izraditi metodologiju pomoću koje bi se mogla identificirati i analizirati marginalnost na lokalnoj razini.

ZAKLJUČAK

U ovom smo radu analizom postojeće literature i istraživanja relevantnih autora, kao i sintezom istraživanja u vlastite kritičko – analitičke zaključke pokušali dati kratki pregled fenomena marginalnosti s posebnim osvrtom na geografski aspekt razumijevanja fenomena.

Znanstvenici koji se bave proučavanjem fenomena marginalnosti slažu se da nema jednostavne i univerzalne definicije što je, ili što bi trebala biti geografska marginalnost, međutim, postojanje geografske marginalnosti je evidentna stvarnost. Koncept i fenomen geografske marginalnosti ne bi trebalo poistovjećivati s pojmovima periferija ili siromaštvo nego je potrebno uočiti da se ti pojmovi preklapaju i nadopunjuju pa proučavanje i analiziranje geografske marginalnosti podrazumijeva interdisciplinarni i sistematski geoprostorni pristup. Izrazita kompleksnost marginalnosti i marginalizacije i problemi u pristupu tom procesu imaju za posljedicu metodološki vrlo široko postavljeni okvir koji otežava definiranje indikatora marginalnosti i njihove konzistentne primjene u aplikativnim istraživanjima. Određivanje indikatora koji definiraju marginalnost nekog područja na globalnoj, regionalnoj ili lokalnoj razini je jedan od najvažnijih koraka kod kojeg je potrebno biti vrlo oprezan jer on usmjerava samo istraživanje i dobiveni rezultati uvelike ovise o njima. Međutim, šarolikost i različitost indikatora ne bi u istraživanjima trebalo sputavati i ograničavati već otvoriti nove perspektive u istraživanju marginalnosti. U budućim istraživanjima svakako treba više pozornosti pridati pokazateljima marginalnosti i metodama njihove obrade posebice primjenom GIS metoda za prostorne i faktorske analize koje omogućuju primjenu različitih skupina pokazatelja i odabir najpogodnijih pokazatelja primjerenih određenoj razini ili perspektivi promatranja s obzirom na višedimenzionalnost marginalizacije.

LITERATURA

1. Brodwin, P. (2003): Marginality and Subjectivity in the Haitian Diaspora, *Anthropological Quarterly*, 76, 383-410. raspoloživo na: (https://www.researchgate.net/publication/236758165_Marginality_and_Subjectivity_in_the_Haitian_Diaspora), pristupljeno 20.07.2017.
2. Cvitanović, M. i Fuerst-Bjeliš, B. (2018): Marginalization Between Border and Metropolis: Drivers of Socio-Spatial Change in Post-socialist Croatia. u: Pelc S., Koderman M. (ur.), *Nature, Tourism and Ethnicity as Drivers of (De)Marginalization. Perspectives on Geographical Marginality*, 3, Springer, Cham, 313-327.
3. CONAPO-PROGRESA. (1998): *Índices de marginación 1995*. raspoloživo na: http://www.conapo.gob.mx/es/CONAPO/Indices_marginacion_1995, pristupljeno 30.07.2017.
4. Dery, S., Leimgruber, W. i Zsilincsar, W. (2012): Understanding Marginality: Recent Insights from a Geographical Perspective, *Hrvatski geografski glasnik*, 74:1, 5-18.

5. Díaz, A.O. (2014): Assessment of the different measures of poverty in Mexico: relevance, feasibility and limits, *Working Paper br. 9*, ITESM-EGAP.
6. Feletar, D. (1971): Legrad, Čakovec.
7. Feletar, D. (2013): Geografsko-demografske značajke Regionalnog parka Mura-Drava, *Podravina*, 24, *Meridijani*, Koprivnica, 5-21.
8. Feletar, D. (2014): Demografska istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u ozračju metodoloških dostignuća Alice Wertheimer Baletić, *Zbornik demografija u Hrvatskoj*, Ekonomski fakultet, Zagreb, 211-270.
9. Friedmann, J. (1966.): *Regional Development Policy, A case study of Venezuela*, M.I.T. Press.
10. Friedmann, J. (1973): A theory of polarized development, u: Friedmann J. (ur.), *Urbanization, planning and national development*, London.
11. Fuerst-Bjeliš, B. i Cvitanović, M. (2016): Post-socialist transition as a driver of geographic marginalization. u: Pelc, S. i Koderman, M. (ur.), *Conference of IGU commission C12.29 globalization, marginalization, and regional and local responses. Book of abstracts and program*, Koper, University of Primorska Press, 36-37.
12. Gašparović, S. i Jakovčić, M. (2014): Prometna marginaliziranost na primjeru srednjoškolaca Grada Zagreba/ Transport disadvantage: the example of high school population in the City of Zagreb, *Geoadria*, 19:1, 61-99.
13. Gatzweiler, F., Baumüller, H., von Braun, J. i Ladenburger, C. (2011): Marginality: addressing the root causes of extreme poverty, *ZEF working paper br. 77*, Center for Development Research, University of Bonn, Bonn.
14. Graw, V. i Husmann, C. (2013): Mapping Marginality Hotspots. u: von Braun, J. i Gatzweiler, F. (ur.), *Marginality. Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology*, Springer, 69-83, raspoloživo na: https://www.researchgate.net/publication/270876461_Mapping_Marginality_Hotspots, pristupljeno 20.05.2017.
15. Gurung, G.S. i Kollmair, M. (2005): Marginality: Concepts and their Limitations, *IP6 Working Paper br. 4.*, raspoloživo na: (http://www.nccr-pakistan.org/publications_pdf/General/Marginality.pdf), pristupljeno 18.07.2017.
16. Horvat, Z. (2013a): Building Spatial Data Infrastructure using Free and Open Source Software, 5. Hrvatski NIPP i INSPIRE dan, Šibenik, *SDI Days Proceedings*, Republic of Croatia – State geodetic Administration, Zagreb, 145-148.
17. Horvat, Z. (2013b): Using landsat satellite imagery to determine land use/land cover changes in Međimurje county, Croatia. *Hrvatski geografski glasnik*, 75:2, 5–28.
18. Husmann, C. (2016): Marginality as a Root Cause of Poverty: Identifying Marginality Hotspots in Ethiopia, *World Development*, 78, 420-435.
19. Kuitenbrouwer, J.B.W. (1973): On the concept and process of marginalization. *ISS Occasional Papers*, 37. Erasmus University Rotterdam. raspoloživo na: (<http://hdl.handle.net/1765/37435>), pristupljeno 02.05.2017.
20. Larsen, J. E. (2002): Spatialization and Culturalization of Social Policy: Conducting Marginal People in Local Communities. Paper presented at the conference Area-Based initiatives in contemporary urban policy, *Danish Building and Urban Research and European Urban Research Association*. Copenhagen, 17-19.
21. Leimgruber, W. (1994): Marginality and Marginal Regions: Problems of Definition. u: Chang i dr. (ur.), *Marginality and Development Issues in Marginal Regions*. Taipei, National Taiwan University, 1-18.
22. Leimgruber, W. (2004): Between Global and Local. *Marginality and marginal Regions in the Context of Globalization and Degulation*. Ashgate Publishing Limited, Gower House, England.
23. Leimgruber, W. (2007): General and theoretical aspect. u: Jones, G., Leimgruber, W. i Nel, E. (ur.), *Issues in geographical marginality*, Rhodes University, Grahamstown, South Africa, 2-11.
24. Leimgruber, W. (2013): The Swiss Jura. Reflections on Marginality, *Hrvatski geografski glasnik*, 75:1, 5-22.
25. Matheson, F., Dunn, J.R., Smith, K.L.W., Moineddin, R. i Glazier, R.H.(2012): Development of the Canadian Marginalization Index: a new tool for the study of inequality, *Canadian Journal of Public Health*, 103,12-16.
26. Máliková, L. (2013): Theoretical and methodological aspects of identifying marginal rural areas in the Slovak and Czech studies, u: *Zbornik príspevkov medzinárodnej konferencie doktorandov*, MendelNet 2013, Agronomická fakulta, Mendelova Univerzita, Brno, 459-464. raspoloživo na: (<http://www.humannageografia.sk/clanky/Mendelnet2013.pdf>), pristupljeno 01.03.2017.
27. Mehretu, A., Pigozzi, B.W. i Sommers, L.M. (2000): Concepts in social and spatial marginality, *GeogrAnn* 82:2, 89–101.
28. Müller-Böker, U., Geiger, D., Geiser, U., Kansakar, V.B.S., Kollmair, M., Molesworth, K. i Suleri, A. (2004): *Sustainable Development in Marginal Regions of South Asia*, 225-261.
29. Nejašmić, I. (2005): *Demogeografija: Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.

30. Nejašmić, I. i Toskić, A. (2013): Starenje stanovništva pograničnih područja Republike Hrvatske, *Acta Geographica Croatica*, 40:1, 1-13.
31. Nejašmić, I. i Toskić, A. (2016): Ostarjelost stanovništva seoskih naselja Republike Hrvatske. *Migracijske i etničke teme*, 32:2, 191-219.
32. Opačić, V.T. i Crljenko, I. (2004): Demographic trends and border traffic as indicators of (non-)existing transborder region in Croatian-Hungarian border area, *Geoadria*, 9:1, 73-88.
33. Park, R. E. (1928): Human migration and the marginal man. *American journal of sociology* 33.
34. Pelc, S. (2006): Geografski marginalnost u Sloveniji od točke demografskim pokazateljima. Maribor, *Revija za geografiju*, 2:1, 121-132.
35. Pelc, S. (2010): Peripherality and marginality of Slovenian border areas along the Italian border, *Geographical Marginality as a Global Issue*, Dunedin.
36. Pelc, S. (2012): Geographical marginality as research topic in Slovenian Geography. *Geografski vestnik*, 84:1, 209-217.
37. Popović, A. i Radeljak, P. (2011): Razvojni problemi pograničnog pojasa Žumberka, *Hrvatski geografski glasnik*, 73:2, 179-199.
38. Reusing, M. i Becker, M. (2003): *Practitioners Guide: Mapping Central and Marginal Areas*, GTZ – Deutsche Gesellschaft fuer.
39. Reynaud, A. (1981): *Société, espace et justice*, Paris, PUF.
40. Sommers, L.M. i Mehretu, A. (1998): International perspectives on socio-spatial marginality, u: Jussila, H., Leimgruber, W. i Majoral, R. (ur.), *Perceptions of marginality, Theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space*, Aldershot, Ashgate, 135-145.
41. Sommers, L.M., Mehretu, A. i Pigozzi, B.Wm. (1999): Towards typologies of socio-economic marginality: North/South comparisons, u: Jussila, H., Majoral, R. i Mutambirwa, C. (ur.), *Marginality in space – past, present and future*, Aldershot, Ashgate, 7-24.
42. Šiljeg, S., Šiljeg, A. i Glamuzina, N. (2015): Quantitative analysis of marginalization indicators – example of the peninsula of Pelješac, Croatia. *Acta geographica Slovenica*, raspoloživo na: <http://ojs.zrc-sazu.si/ags/article/view/732>, pristupljeno 02.08.2015.
43. Šlezak, H. (2011): Recentna obilježja prirodnog kretanja stanovništva Međimurske županije, *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, 2:1.
44. Šterc, S. (1983): Prirodno kretanje stanovništva prigraničja SR Hrvatske prema Mađarskoj 1961.-1981. Godine, *Geografski glasnik*, 45, 119-146.
45. von Braun, J. i Gatzweiler, F. W., (2014): *Marginality. Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology*, (ur.), Dordrecht: Springer Netherlands.
46. Zsilincsar, W. (2014): Administrative Reform as a Tool in Fighting Communal Marginality, *Hrvatski geografski glasnik*, 76:1, 27-40.
47. URL 1: Hrvatska enciklopedija.
48. <http://www.enciklopedija.hr/> (05.01.2017.).
49. URL 2: Merriam-Webster: Dictionary and Theasaurus.
50. <http://www.merriam-webster.com/> (05.01.2017.).
51. URL 3: IGU Commission on Marginalization, Globalization and Regional and Local Response.
52. <https://sites.google.com/site/stankopelc/geographical-marginality/c08-27-marginalization-globalization-and-regional-and-local-responses> (25.08.2017.).
53. URL 4: The Atlas of Urban Marginalized Areas in Romania. http://backend.elard.eu/uploads/wb-project-in-ro/atlas_24april_en.pdf (22.04.2017.).
54. URL 5: Ontario Marginalization Index.
55. <http://www.torontohealthprofiles.ca/onmarg.php> (20.04.2017.).

SUMMARY

This paper provides analysis of existing literature and research of relevant authors, as well as research synthesis into own critical-analytical conclusions in order to provide a short overview of marginality phenomenon with special reference to the geographic aspect of phenomenon comprehension.

Scientists that research the marginality phenomenon agree that there is no simple and universal definition of what geographic marginality is, or should be. However, the existence of geographic marginality is evident reality. The concept and phenomenon of geographic marginality should not be identified with the notions of periphery and poverty. Moreover, it should be observed that these notions overlap and supplement each other, and that the study and analysis of geographic marginality involves interdisciplinary and systematic geospatial approach. Expressed complexity of marginality and marginalization and problems in approaching this process result in a very widely set framework, which further aggravates the definition of marginality indicators and their consistent application in applicative research. Determining indicators which define marginality of a specific area on global, regional or local level is one of the most important steps that require caution because they direct the research and affect the results. However, variety and difference of indicators should not restrain and limit the research but open new perspectives in researching marginality. Future research should be more focused on marginality indicators and their processing methods, especially by means of using GIS methods for spatial and factorial analysis which enables application of various groups of indicators and selection of the most adequate indicators that match certain level or perspective of observation with reference to the multidimensionality of marginalization.